

Kleermaker in de politiek

Een raadslid en wethouder de maat genomen

Arno F.A. Korsten

25 mei 2022

Joris Soeren werkt bij een bedrijf dat kleding maakt voor een Duitslands warenhuis ('Kaufhof') uit Keuchlin. De firma van Joris Soeren heet 'Hosen ins Herz'. Deze levert niet alleen pantalons. Daar is het wel mee begonnen, maar al jaren worden hele tenues geleverd aan muziekgezelschappen, brandweerkorpsen en carnavalsgroepen. Mooie kostuums. Een meester-kleermaker weet nog wat 'deftig gekleed' betekent.

Joris is een bekwame Nederlandse kleermaker die in Overlinge, gelegen in Middenland, is gaan wonen. In het weekend treedt hij af en toe als vrijwilliger aan in het oorlogsmuseum van Overlinge. Het oorlogsmuseum bevat allerlei klein wapentuig en ook kostuums, zoals onder meer militaire kostuums uit de 'tweede wereldoorlog' en de 'Amerikaanse burgeroorlog'. Het museum vertoont gelijkenis met een museum in Monteban, maar Overlinge heeft geen tanks en andere mobiele eenheden, dat is een verschil.

Joris heeft een betaalde baan bij de kledingfirma net over de grens in Duitsland. Hij heet daar officieel *Kostümdesigner*. Vandaar dat hij zich als vrijwilliger in het oorlogsmuseum ook bezighoudt met de kostuums. Als er wat stuk is, maakt hij het kostuum kosteloos weer in orde. Schaar, naald en draad, allerlei ander materiaal en ook stoffen, hij heeft het allemaal voorhanden. Logisch dat hij het gratis doet. De financiële basis van een regionaal museum is zelden sterk.

Museum

In de vrije tijd verzorgt Joris in het museum af en toe ook rondleidingen. Hij doet dat gidswerk niet als enige. Hij laat Amerikaanse gevechtsevenementen zien uit 1860-1866 (burgeroorlog), militaire uitrusting uit 1914-1918 en uit de Tweede Wereldoorlog. Joris laat

niet alleen uniformen zien van de *Wehrmacht*, maar ook van de Franse marine en van een militair trommelaarskorps op de fiets uit het Middenlandse leger zoals dat in 1945 bestond. De meeste kostuums die het museum bezit zijn schenkingen. Daarvan zijn de meeste geautoriseerd. Dat wil zeggen dat ze na beoordeling in orde zijn.

Joris leidt in het museum van Overlinge bezoekers rond uit verschillende werelddelen, die Overlinge weten te bereiken en zegt ook wel eens dat ze even een tenue uit de collectie mogen passen en dat ze ermee op de foto mogen. Hij kan tenslotte herstellen wat stuk gaat. Geen mens die er kwaad in ziet want die tenues, dat is verleden tijd. Sommige zijn meer dan 150 jaar oud en bijna tot op de draad versleten, maar de meeste zijn in goede staat. Er is nog nooit een verkeerd woord over dat museum, de kostuums en de gidsen gevallen. Wel belangrijk om op te merken want wat aanstootgevend is, verandert in de tijd.

Van kleermaker naar kostuumontwerper

Joris gaat ook wel eens naar zijn Duitse vrienden om ze een Beiers tenue aan te meten (*'mit Lederhose'*). Een enkeling vraagt ook wel aan de kostuumfirma om een nazi-uniform. Hij vindt het van enkele van die vrienden wel een curieuze 'hobby', ook omdat er altijd wel wat geur omheen hangt van rechtsextremisme. Maar ja een beroep als kleermaker is geen vetpot, ook al noem je het beroep *senior Kostümdesigner*. Er moet dus geld verdiend worden. De schoorsteen moet roken, zei men toen je nog steenkolen in de kelder had liggen en 'fossiel kon stoken'. Daarom maakt hij pakken als er vraag naar is, maar hij maakt niet alles. Kostuums van Jemenitische vrijheidsstrijders uit de periode rond 1850, daarvan heeft hij geen kaas gegeten. Gelukkig hebben bijna alle speciale verzoeken ook niet van doen met de tweede wereldoorlog. Hij maakt wel officierspakken, maar in een andere kleur en hij laat het hakenkruis en andere symboliek weg. Hij laat zich daar niet op voorstaan en zegt dan ook, als ernaar gevraagd wordt: *'het is geen nazi-tenue uit 1938-1945, want die maken we hier niet'*. Voor alle duidelijkheid: de firma maakt dus geen nazikostuums en hij particulier ook niet. Joris is sluw genoeg om te voorkomen dat er gedonder van komt.

Zo komt hij met zijn fatsoensopvatting in het reine. De Duitse wetten verbieden het maken van nazi-kleding weliswaar niet, maar het dragen in de openbare ruimte wel. Dat is ook een argument. Met de dracht van wat dan ook bemoeit hij zich verder niet.

De productie van die hiervoor genoemde historische Duitse tenues valt volkomen in het niet bij het vele werk dat hij te doen heeft met het maken van pakken voor brandweermensen die in de huidige tijd actief zijn. Er horen pakken bij voor de koude situatie (*'wenn es nicht brennt'*). In tal van maten nog wel. Zelfs XXXL is niet uitgesloten want het Duitse korps kent tal van 'forse' leden. En ook mensen waar de *'Evolutionsbremse'* niet gewerkt heeft. Dat zijn types bij wie de evolutie stilgestaan lijkt te hebben en die op de evolutie zelfs een remmende werking hebben, volgens sommigen. *'Evolutionsbremse'*, het is een merkwaardige uitdrukking van die Duitsers voor mensen die het buskruit niet hebben uitgevonden.

Paardrijbroek

Op een dag in maart is het koud in Overlinge. Joris loopt in het tenue dat lijkt op dat van een vroegere nazi-officier, maar uiteraard zonder hakenkruis en in een andere kleur, nog even naar de bakker om een paar broodjes te halen. Hij heeft zojuist op zijn dressuurpaard

Tobago van 't Heggehof gereden en dan is zo'n broek met laarzen en sporen wel handig om zijn paard 'de juiste dingen te laten doen'. *'Verdammt noch mal'*. Zo mag hij het graag zeggen.

Hij staat op straat met de ruitercap op (geen officierspet), het is tenslotte fris, nog wat na te praten met een paar burens. Het tenue zal hij die dag naar het oorlogsmuseum brengen, voor de collectie. Zijn collega's in het museum komen ook wel eens met een collectorsitem of iets anders aanzetten.

Dat tenue. Tja. Tal van museumbezoekers uit verre landen zien toch niet dat de gelijkenis met nazi-tenues niet groot is. Maar intussen zoemt in het dorp rond dat Joris, die ook raadslid is, zich *'de verkeerde kant op aan het bewegen is'*. Al die Duitse stopwoordjes die hij gebruikt, dragen daaraan bij. Ze zijn onschuldig maar toch. Joris gebruikt om de vier zinnen het woord *'gewiss'* en *'bitte, jetzt nicht'*. En hij zegt nogal eens: *'man soll sich aufrichten'*. Eerste betekenis: je moet rechtop staan. Logisch voor een kleermaker! Maar andere Middenlanders interpreteren het als een verkapte aanzet tot een rechtse revolutie.

Hij wordt door enkele mederaadsleden beschuldigd van neo-rechtse sympathieën, omdat hij zich ook tegen de opvang van statushouders in de gemeente heeft verklaard en wel weet wat de Alternative für Duitenland voorstelt. Zeggen zijn critici. De dracht van het tenue valt volgens hen in de categorie van niet-integer gedrag van raadsleden.

Maar Joris ziet dit anders. *'Deze kleermaker blijft bij zijn leest'*, zegt hij altijd. Hij wil best statushouders aan een hedendaags Duitlands of Middenlands of ander kostuum helpen. Hij weet de weg in *'die Kostümwelt'*.

De burgemeester

De gewaarschuwde burgemeester spreekt Joris op zijn recent klederdracht aan, maar die komt met zijn uitleg: *'je vindt op welk tenue dan ook in het museum of bij mij thuis helemaal geen nazi-symbolen'*. En, zegt hij:

'Ik ben geboren na de tweede wereldoorlog. Ik weet niks van die hele Hitler.' En hij voegt toe: *'Vergeet niet dat ik een kwaliteitskeurmerk van het kleermakersgilde bezit'*. Dat krijg je echt niet als je het vak van meester-kleermaker te schande maakt.

Joris beschouwt de lokale politieke reacties als een poging zich door kritiek op anderen te profileren, terwijl ze zelf een eigen inhoudelijk verhaal op tal van onderwerpen niet hebben. Hij verwijt de politieke tegenstanders *'leeghoofdigheid'* en *'vuilspuiterij'*. Het lijkt wel smaad. Moet hij niet eens gaan denken aan het starten van een civiel proces?

De burgemeester, die wettelijk gezien de integriteit in het gemeentebestuur moet bevorderen, geeft hem een 'vaderlijke' reprimande en vraagt hem niet meer in dit type tenues te lopen, ook niet met carnaval, omdat het strijdig is met 'de goede smaak' en zijn voorbeeldrol als raadslid.

Joris op zijn beurt, vindt dit een hele rare redenering, eigenlijk een zwak verhaal, dat te veel recht doet aan zijn critici. Hij vindt de burgemeester laf, maar slikt deze kwalificatie in voor deze zijn mond uitrolt. Hij maakt als kleermaker immers geen 'verkeerde' pakken. Logisch, want jaarlijks komt de Toezichthouder uit de Kleermakersbranche (de TKB) controleren. Dat

anderen er iets uit het verkeerde Duitse verleden in zien, is niet meer dan onjuiste en verderfelijke beeldvorming. Joris weet wel dat politiek ‘*scoren met woorden*’ is, zoals een hoogleraar bestuurskunde graag mag beweren, maar nu windt hij zich daarover op.

Emopolitiek

De gemeenteraad neemt desondanks een week later met nipte meerderheid een motie van *treurnis* tegen Joris aan. Hem treft het verwijt niet te hebben voldaan aan regels van integriteit. Daar blijft het niet bij. Tegen de wethouder van de partij van Joris, namelijk Tjebbe Woudinga, wordt zelfs een motie van *wantrouwen* ingediend omdat deze zich niet gedistantieerd heeft van het publiekelijk opzichtig dragen van het oude rijtenue dat (valselijk volgens Joris) voor een nazi-tenue is aangezien.

Joris en Tjebbe krijgen van raadsleden te horen dat zij de *integriteitsregels* geschonden hebben. Tjebbe stapt teleurgesteld op omdat zijn opponenten hem vals beschuldigen. De coalitie gaat verder zonder Tjebbe en zonder de steun van de partij van Joris en Tjebbe. Joris blijft gewoon lid van de gemeenteraad. Een motie van *treurnis* van raadsleden tegen een ander raadslid, hij vindt het maar knullige ‘*emopolitiek*’ en ‘*framing*’.

Second opinion

Daarmee is de kous niet af.

Joris is ontstemd en vraagt een *second opinion* van de eminente integriteitsdeskundige Elia Habets van de Vrije Universiteit van Middenland. Deze blijkt op de hoogte met het werk van collega’s (zie de literatuurlijst). Joris financiert dat onderzoek zelf.

Deze deskundige buigt zich over de kwestie, brengt een rapport uit en wijdt er een artikel aan in dagblad De Middenlander Courant (MRC). Maar dan is het kwaad al lang geschied. De motie van afkeuring tegen Joris is in de raad ingediend en aangenomen. En ook de motie van wantrouwen tegen wethouder Tjebbe is aangenomen. En dan is hij een vogel voor de kat. Hij stapt op wegens weggevalen vertrouwen.

Om het rapport te begrijpen moet er even iets gezegd worden over enkele centrale begrippen, zoals wat integriteit is.

Intermezzo: Wat is integriteit?

Integriteit van bestuurders, politici en ambtenaren gaat over *wat moreel wel of niet aanvaardbaar is* en dus om wat moreel verantwoord, behoorlijk gedrag is. Hier gaat het om gedrag in relatie tot een positie als raadslid of wethouder. Integriteit impliceert het voldoen aan *geldende morele waarden, normen en regels die een substantiële morele lading hebben* (Huberts, 2005: 8-9; Van Montfort e.a., 2014: 151). Integriteit verwijst dus niet naar technische regels of etiquette. Dat een burger galant is door iemand nabij een winkel voor te laten gaan, heeft niets met integriteit te maken.

De waarden, normen en regels die een relatie hebben met integriteit moeten ertoe doen. Wat valt daar onder? In elk geval

- *rechtsnormen*,
- *behoorlijkheidsnormen met een morele betekenis* en
- *regels en normen uit integriteitscodes*

(zie Huberts, 2005; Van Montfort, Huberts en Dees, 2014: 152; Addink, 2014).

Waarom moeten we dan denken?

Rechtsnormen zijn internationale verdragsnormen en wettelijke normen waarop door een rechter wordt getoetst. Rechtsnormen met een morele betekenis zijn een deelverzameling uit dit geheel van rechtsnormen. Denk daarbij aan het verbod op corruptie (steekpenningen aannemen, iemand omkopen of omgekocht worden), de noodzaak tot het vermijden van belangenverstremgeling en van ontvreemding uit de organisatie. Dat mensen voor het verkrijgen van het Nederlanderschap aan bepaalde eisen moeten hebben, is ook een norm, maar dit is geen norm met een morele betekenis die valt onder integriteit.

Tot de behoorlijkheidsnormen behoren normen die de Nationale Ombudsman (NO) hanteert, tenminste voor zover ze morele betekenis hebben. De NO formuleerde ooit een *behoorlijkheidswijzer*. Denk aan eerlijkheid, betrouwbaarheid, professionaliteit en onpartijdigheid (Addink, 2014: 134). Een bestuurder dient een burger of ambtenaar correct te bejegen en dus niet te intimideren.

De wijzer bevat ook regels die weliswaar nuttig zijn, maar niet direct een morele betekenis hebben.

Tot de regels uit een integriteitscode behoren regels zoals het melden van nevenactiviteiten die potentieel belemmerend op het moreel gehalte van het bestuur kunnen zijn, het buiten de stemming blijven als een eigen belang aan de orde is en het vermijden van belangenverstremgeling of de schijn daarvan. Sommige van deze regels zijn ook in aanzet te vinden in de Gemeentewet.

Zijn er nog meer kaders?

Van het werk van de Algemene Rekenkamer weten we dat *rechtmatigheid* een criterium is voor beoordeling van overheidshandelen. Dat betekent onder meer dat een lokale gezagsdrager het geld niet over de balk mag gooien; het betreft een streven naar doelmatigheid. Een bestuurder die dubbel declareert en een en andermaal overvloedig dineert met gasten en een en andermaal duren wijnen laat aanrukken, loopt een risico als niet-integer te worden bestempeld. Een grote kans dat hij voortijdig mag afzwaaien. Er zijn ook voorbeelden van (bij Kerkhoff en Overeem, 2018).

Een aanvulling vinden we verder in de *deugdethiek*, voor zover die gericht is op handelingen. De deugdethiek levert niet makkelijk normen, maar geeft wel duidelijk richting. In een concrete casus kan een norm naar voren komen. De jurist Addink (2014: 123) heeft dit goed in de gaten. In relevante situaties worden burgers geacht prudent te functioneren, proportioneel te handelen, en moedig, rechtvaardig, op samenwerking gericht te zijn. Een voorbeeld. Wie als bestuurder bij een auto-ongeluk uitkomt en geen bijstand verleent, heeft wat uit te leggen.

Maar ook dan zijn we er nog niet. Om grip te krijgen op integriteit zijn nog specifieke regels geformuleerd voor bestuurders, volksvertegenwoordigers en ambtenaren. De regels voor wethouders wijken wat af van die van raadsleden. De regels voor ambtenaren laat ik hier terzijde.

Voor wethouders gelden de volgende (Addink, 2014: 146).

- Het vermijden van strafrechtelijke misdrijven en strafrechtelijke en bestuursrechtelijke overtredingen met een morele component.
- Het zich houden aan regels van het algemeen bestuursrecht, zoals een verbod op vooringenomenheid.
- Het opvolgen van regels uit de Gemeentewet, zoals de erkenning dat de burgemeester de integriteit moet bevorderen.

Specifieke eisen uit de Gemeentewet zijn de volgende.

- De eed of belofte afleggen.
- Zich onthouden van onverenigbare functies.
- Zich onthouden van verboden handelingen.
- Het melden en openbaar maken van andere functies, inkomsten en nevenfuncties.
- Niet meebeslissen over zaken van persoonlijk belang.
- Het opvolgen van gedragsregels in een vigerende gedragscode.
- Het zich richten op beginselen van goed openbaar bestuur.

Deze regels zijn voornamelijk preventief.

Voor volksvertegenwoordigers gelden de volgende rechtsregels (Addink, 2014: 147).

- De eed of belofte afleggen.
- Zich onthouden van onverenigbare functies.
- Zich onthouden van verboden handelingen.
- Het openbaar maken van nevenfuncties.
- Niet meebeslissen over zaken van persoonlijk belang.
- Het opvolgen van gedragsregels in een vigerende gedragscode.
- Het zich richten op beginselen van goed openbaar bestuur.

Onderzoek naar integriteitsschendingen levert aanvullingen op de normen en regels op. Daardoor wordt het integriteitsbegrip wel ruimer maar toch nog overzichtelijk (Addink, 2014).

Integriteitsschendingen op een rij

Er kunnen wel regels en normen zijn, maar welke soorten integriteitsschendingen komen nu uit onderzoek naar vermeende schendingen naar voren?

Onderzoek leert het een en ander (zie Addink, 2014: 154; Van Montfort e.a., 2014; Zouridis en Van der Vorm, 2014; Kerkhoff & Van Overeem, 2018).

Een categorie-indeling van bestuurlijke integriteitsschendingen ziet er als volgt uit:

1. Corruptie in de vorm van het aannemen van steekpenningen (laten omkopen).
2. Corruptie in de vorm van favoritisme: bevoordeling van familie of vrienden (lekkers uit een vertrouwenscommissie om iemand op een burgemeesterspost te krijgen).
3. Fraude in de vorm van het ontvreemden van organisatiemiddelen (penningmeester gaat met clubgeld aan de haal).
4. Draaideurvraagstukken: een vertrokken bestuurder aan een adviesopdracht of interimklus helpen (ons kent ons; 'kleffe kiekjes').

5. Belangenverstremgeling door middel van het verdelen van gunsten (doen van beloften of het bieden van openingen in de vorm van tips).
6. Belangenverstremgeling door middel van nevenactiviteiten of eigen belang (handelen met voorkennis, zoals grondaankoop met kennis van waardenvermeerdering).
7. De bestuurlijke overheidspositie gebruiken voor een privaat doel.
8. Schijn van belangenverstremgeling.
9. Machtsmisbruik door ongeoorloofde of illegale middelen toe te laten of te gebruiken.
10. Lobby toelaten waardoor bedrijven of sectorvertegenwoordigers zich kunnen 'inkopen' en beleid een bepaalde richting op kunnen duwen of een bepaalde richting vermijden.
11. Misbruik en manipulatie van informatie: afscherming van informatie of juist lekken; liegen, bedriegen.
12. Ongepast gedrag jegens collega's: tiranniseren, treiteren, intimidatie, discriminatie.
13. Verspilling en misbruik van organisatiemiddelen.
14. Misdragingen in privé-tijd.
15. Een ambtsdrager mag in het algemeen het aanzien van het ambt niet schaden. Denk aan herhaalde openbare dronkenschap en hinderlijk gedrag.
16. Netwerkkorruptie. Denk bestuurders en ex-bestuurders die elkaar de bal toespelen met opdrachten. Of aan oneigenlijke beïnvloeding door lobbyisten (Slingerland, 2018).

Intermezzo samenvattend

Er bestaan meerdere typen normen en regels die onderdeel kunnen zijn van een normenkader in onderzoek naar integriteitsschendingen: rechtsnormen; behoorlijkheidsnormen; rechtmatigheidsnormen; aanvullende regels uit een code voor bepaalde groepen in het openbaar bestuur; deugdethische beginselen. Mist u nog iets? Rechtspositieregelingen bij de hand houden, kan nuttig zijn (Zouridis en Van der Vorm, 2014).

De integriteitsliteratuur leert dat 'de gehanteerde kaders' in belangrijke mate afhankelijk zijn van het voorliggende geval waarover wordt gerapporteerd (Addink, 2014: 135).

Normen moeten relevant zijn voor het begrijpen en normeren van een casus.

Terug naar de casus: Joris, Tjebbe en de second opinion

Wat zegt de integriteitsdeskundige over het raadslid en de wethouder?

Ten eerste kijkt een integriteitsdeskundige naar *het normenkader* dat een gemeentebestuur bovenop de wettelijke kaders formuleert en dat geldt voor een raadslid. De Gemeentewet en de integriteitscode komen in beeld. Wat leert *de toepassing* van zo een normenkader in

onderzoeken ten aanzien van vermeende integriteitsschendingen? En wat schrijft de pers hierover?

Ten tweede kijkt de deskundige binnen welke *visie op integriteit* het verwijt aan Joris kan vallen. Leo Huberts (2012) heeft de visies op een rij gezet.

Ten derde kijkt de integriteitsdeskundige naar *de lijst met integriteitsschendingen* zoals die in de literatuur over integriteit vermeld zijn. Gaat het om corruptie, zelfverrijking, belangenverstrengeling, vooringenomenheid, schade berokkenen aan de gemeente, verkeerd declareren of iets anders?

Ten vierde, ligt er een rapport dat *verslag* doet van het beoordelingsproces. Staat daarin dat het gedrag van Joris is getoetst aan een normenkader en zo ja, welke en is Joris in dat verband gehoord? Heeft Joris kunnen reageren op het voorgelegde feitenoverzicht.

Uit deze aanpak van de deskundige komt naar voren dat er helemaal niets op papier staat. Niets over de procedure, niets over een normenkader, niets over een proces van hoor en wederhoor.

De burgemeester heeft geen document op basis waarvan hij in gesprek ging met Joris, wat resulteerde in een reprimande.

En ook achteraf is niets op papier gezet.

Noch de afzonderlijke fracties, noch de gemeenteraad beschikten over een advies ter zake de integriteitsschending door het raadslid Joris.

Met andere woorden, dit is ronduit slechte besluitvorming.

De deskundige beschouwt de zaak van Joris en Tjebbe als een kwestie van *integritisme*, van doorslaan op het vlak van het morele. *Integritisme* impliceert integriteit te breed oprekken en zaken ten onrechte tot integriteitsschendingen rekenen die bestuurlijk wel van belang zijn, maar niet tot onkreukbaarheid zijn te rekenen.

Enkele fractiewoordvoerders hebben tijdens de raadsvergadering maar wat geroepen. Het is nog erger. Het is een jacht op een vals beschuldigd slachtoffer geworden.

De deskundige vindt de productie van een tenue dat enkele gelijkenissen heeft met een ander tenue – Habets heeft ze bekeken - weliswaar ‘suggestief’, ‘gewaagd’ en ‘onhandig’, maar kan in *de Integriteitscode* geen wezenlijk argument vinden om onze *designer* van een integriteitsschending te beschuldigen. Het feit dat het kostuum voor paardrijden en later voor het museum bestemd was, was voor haar overtuigend.

Bovendien stelt zij vast dat Joris inderdaad een paardenliefhebber en ruiter is, geen lid is van een bedenkelijke vereniging of organisatie, voor zover bekend nog nooit door de leiding ervan benaderd is en ook nog nooit meegelopen heeft in een demonstratie van de meeste rechtse politiek partij uit Duitland.

Ook in geschifte heeft Joris zich nooit uitgelaten over de tweede wereldoorlog of extremisme. Dat de *Feuerwehr* wel enkele krachten kent met nazisympathieën heeft Habets ook gelezen, maar dat heeft met het werkplunje van de brandweer niets van doen.

De burgemeester heeft dus gefaald door Joris aan te spreken op iets wat niet was wat het leek.

De casus toont een falende gemeenteraad

De integriteitsprofessor acht die raadsleden moreel onzuiver handelen die Joris beschuldigd hebben en ook de raad, die een motie tegen Joris aannam. Zij zijn de niet-integere lieden, niet de *Kostümdesigner*. Dat is zijn conclusie.

Hier wordt een kleermaker-raadslid gerehabiliteerd door een externe deskundige zonder dat dit voor het raadslid in de raad positief uitpakt. Joris is slachtoffer van een integriteitsgevecht, wordt in het dagblad gerehabiliteerd, maar niet door de gemeenteraad of burgemeester.

Ziet de burgemeester, die raadsvoorzitter is dit ook? De burgemeester heeft hem nog geen excuses aangeboden en heeft de raadsleden hun motie van afkeuring niet ontraden. In de ogen van Joris heeft de burgemeester niet goed gehandeld en zijn rol als hoeder van de integriteit zeker niet waargemaakt.

Jammer voor Joris is, dat hij zijn gelijk niet kan halen bij een officiële instantie, zoals een Nationale Integriteitsautoriteit. Waar kan hij nog terecht? Een proces wegens smaad? Het nemen van een advocaat zou hem geld kosten. Hij bedenkt dat hij liever toga's maakt voor advocaten.

Reflectie op de casus

Wat valt op aan de casus van het raadslid (Joris) en de wethouder (Tjebbe) die partijgenoot is? Veel ongerijmdheden, dus dwaasheid, onzinnigheid.

1. *Wat was de positie van de gemeenteraad?* Raadsleden zijn onschendbaar ten aanzien van wat ze stellen in een raadsvergadering. Maar daarmee is de kous niet af. De raad is met de motie van afkeuring tegen raadslid Joris Soeren als geheel de fout in gegaan omdat Joris helemaal geen integriteitsschending beging. Dat had de raadsmeerderheid kunnen weten als ze Joris gehoord hadden. Dat de raad de motie aannam tegen Joris is te kwalificeren als *een niet-integere daad*. De raad was immers onzorgvuldig.

Raadsleden zijn afgegaan op beeldvorming, geruchten; niet op feiten. Joris heeft als kleermaker nooit een naziofficierskostuum gemaakt, ook niet als gids en het ook nooit gedragen. Hij heeft wel een rijbroek met jas gedragen, kleding die voor de paardensport geschikt was en die hij ook naar het museum bracht om voor didactische doelen te gebruiken. Joris vraagt als gids een bezoeker wel eens: welk van deze pakken is een officierskostuum uit het Duitse leger uit de jaren '40-'45? Dan mogen ze raden. De raad had dit allemaal kunnen weten als men Joris had gehoord of deelgenomen had aan een rondleiding in het museum. De raadsleden vonden dat evenwel niet nodig.

Waarom dan toch die motie? Hij werkt in Duitsland en gebruikt wel eens Duitse taal. Voor je het weet worden er in de kantine van de plaatselijke voetbalclub dan grapjes gemaakt in de stijl van de cabaretier Diederik van Vleuten, die eens in zijn act over een vakantiebezoek aan Duitsland strenge taal in de traditie van *'Tüchtigkeit'* gebruikte. *'Wollen Sie ein Bier?'* Daar heeft Joris last van gehad.

2. *Wat is de positie van Joris de kleermaker?* Joris schendt de integriteit niet. Hij ontwerpt, produceert en verkoopt zelf geen nazikostuums en loopt er niet in rond. Hij maakt als werknemer van een firma tenues, waar van een enkel tenue misschien qua vorm op een kostuum van een nazi-officier kan lijken, maar niet qua kleur en tekens. De externe integriteitsdeskundige van de VU zag dat goed. Joris heeft wel een keer, bij zijn bezoek aan een bakker, in de publieke ruimte een oude rijbroek met rijlaarzen gedragen. Dat type broeken werd weliswaar later ook door nazi-officieren gebruikt, maar het was gewoon een broek voor paardendressuur die ook in Middenland jaren terug volop werd gedragen. Dat bezoek aan de bakker viel op en leidde tot rumoer en beeldvorming. Daaraan droegen omstandigheden bij, zoals het gebruik van zijn Duitse stopwoordjes, het feit dat hij kostuums maakt voor Duitsers en gids is in een museum dat kan worden betiteld als een oorlogsmuseum met het accent op kostuums. Maar hij droeg feitelijk nooit een nazikostuum. Ruiters dragen altijd rijlaarzen maar de broeken zijn niet meer van de snit als in de jaren dertig of veertig van de vorige eeuw.

3. *De burgemeester.* De burgemeester is niet onschendbaar als die buiten de gemeenteraad optreedt. Heeft de burgemeester goed invulling gegeven aan zijn taak, zoals geformuleerd in de Gemeentewet om de integriteit te bevorderen? Nee. Die heeft in dit geval, als we de integriteitsdeskundige volgen, niet op een juiste wijze de integriteit bevorderd. De burgemeester ging de fout in door Joris een reprimande te geven. De tweede fout is dat de burgemeester als raadsvoorzitter de raad op basis van argumenten niet ervan heeft proberen te weerhouden om een motie van afkeuring tegen Joris in te dienen en een motie van wantrouwen tegen wethouder Tjebbe in te dienen en aan te nemen. De burgemeester had de raad toe kunnen spreken en/of het raadspresidium bij elkaar kunnen roepen. Maar dan had hij overtuigd moeten zijn van de morele zuiverheid van de kleermaker-politicus.

Wie had de burgemeester tot de orde kunnen roepen om zijn schandelijke blunder te voorkomen of later recht te zetten? Een bestuursorgaan dat de burgemeester als in dit geval *foute integriteitshoeder* terugfluit, bestaat evenwel niet. De raadsgriffier had de raadsvoorzitter kunnen aanspreken, maar die heeft dat in dit geval nagelaten. De burgemeester had een integriteitsdeskundige kunnen vragen: help mij.

De integriteitsdeskundige heeft de *Kostümdesigner* in de pers wel gerehabiliteerd, maar deze deskundige had geen opdracht van de burgemeester. Zijn verhaal is niet ingebracht in een college- of raadsvergadering. Joris had zelf wel een juridisch gevecht kunnen aangaan door de burgemeester te beschuldigen van het plegen van een onrechtmatige daad. Maar daarmee had hij een motie van afkeuring mogelijk niet voorkomen.

4. *De integriteitsdeskundige.* De casus leert dat in naam van het streven naar integriteit, naar onkreukbaarheid dus, onheil kan worden aangericht. Er was niemand anders die voor Joris opkomt dan de integriteitsdeskundige Elia Habets, bleek na het bekend worden van haar analyse. Moet Joris zijn vrijwilligerswerk in het museum opzeggen nu de integriteitsdeskundige stelt dat hij geen scheve schaats reed? Nooit meer een historisch kostuum cadeau doen aan het oorlogsmuseum? Moet hij de volgende keer niet meer meedoen met de raadsverkiezingen? Zo ja, dan is de politieke democratie de verliezer. Dan wordt een platform geboden voor die raadsleden die met *emopolitiek* uit

de heup schieten en zo maar zonder (voldoende) tegenspraak van de burgemeester de reputatie van Joris en wethouder Tjebbe aan flarden schieten.

5. *Joris staat geïsoleerd.* Is er opvang voor hem? Er bestaat geen vereniging met leden (bestuurders en raadsleden) die vals van een integriteitsschending beschuldigd zijn en elkaar kunnen opzoeken. Joris en Tjebbe hebben geen platform voor gesprek en bezinning. Zij mogen zelf uitzoeken hoe ze met de situatie omgaan.
6. *Joris, de onhandige.* Valt Joris dan helemaal niets te verwijten? Wel iets, maar dat heeft slechts in heel verwijderde zin met integriteit te maken. Joris is 'onhandig' geweest met zijn bezoek aan de bakker. Hij had moeten weten dat het zou opvallen als hij in een gedateerde rijbroek met jasje en met rijlaarzen zou verschijnen. Een raadslid die in het gevang heeft gezeten, moet na vrijlating ook niet in bajeskleedij of wat daarop lijkt broodjes gaan halen. En een raadslid dat in pyjama bij de bakker verschijnt, zal snel het verwijt krijgen dat hij of zij 'niet goed spoort'. 'Onhandig' en 'onverstandig', zo staat het vaak in de rapporten van bureaus die een onderzoek doen naar een eventuele integriteitsschending. Joris had moeten weten dat je bepaalde kostuums beter niet aan kunt trekken voor het uitoefenen van een hobby als paardrijden want ze kunnen in de publieke ruimte aanleiding zijn voor misverstanden en beeldvorming. Dat had juist een *Kostümdesigner* moeten weten. Daar had de burgemeester wel over kunnen spreken met raadslid Soeren en Soeren had daarover ook de burgemeester kunnen consulteren.
7. *Het onterechte beulseffect van integriteitsrapporten.* Het komt vaak voor dat onderzoek naar een integriteitsschending *niet* uitwijst dat het object van analyse moreel onverantwoord heeft gehandeld, maar dat er wel sprake is van onhandigheid of naïviteit. In dat geval kan een rapport toch *een beulseffect* hebben. Dan wordt er in het rapport een stok gevonden om iemand te kielhalen. Hoe ik dat weet? Omdat ik tientallen analyses van bureaus heb gezien en naar het vervolg keek (zie ook Zouridis en Van der Vorm, 2014).
8. *De positie van de wethouder.* In deze gevalsbeschrijving komt wethouder Tjebbe ook naar voren als slachtoffer. Was zijn weigering om afstand te nemen van Joris gewoon een afrekening, het benutten van het moment? Dat weten we niet zeker maar als werkhypothese kan deze stellingname zeker dienstdoen.

Discussie

Vraag 1- Waren de raadsleden die de motie van afkeuring tegen Joris en de motie van wantrouwen tegen wethouder Tjebbe steunden wel of niet integer?

De raad heeft zich vergist op het vlak van de vaststelling van de integriteitsschending van de kleermaker-politicus. Joris kan zich daarover opwinden.

Als raadsleden zich uiten in een raadsvergadering zijn ze evenwel wettelijk gezien *onschendbaar*, zoals dat ook geldt voor leden van de Tweede Kamer. Advocaten dringen er dan ook nog wel eens op aan dat een raadslid een onwelgevallige uitspraak jegens een persoon buiten een raadsvergadering herhaalt en dat daarvan een opname gemaakt wordt. Dan kan men een raadslid wel bij de lurven grijpen en proberen aan te klagen wegens smaad.

Is de kwalificatie niet integer te gebruiken? De *'Code voor goed overheidsbestuur'*, geformuleerd door de bewindsliden van het kabinet-Balkenende IV te weten Guusje ter Horst en Ank Bijleveld, houdt in dat bestuurders integer moeten zijn. Deze code, die nog meer beginselen bevat, geldt voor alle overheidsorganisaties, maar is geen wet. Daarom is een zelfbindingsdocument erbij te pakken. We grijpen naar de gedragscode. De modelgedragscode *'Integriteit van politieke ambtsdragers'* verwijst naar *de zorgvuldigheid* die politieke ambtsdragers, zoals raadsleden en wethouders, moeten betrachten bij het invullen van hun rol in de democratische rechtsstaat. Dat betekent: de verantwoordelijkheid nemen die met de functie samenhangt en bereid zijn verantwoording af te leggen aan collegabestuurders en/of (leden van) de volksvertegenwoordiging en bovenal aan de burgers.

Citaat: 'In de democratische rechtsstaat dient eenieder zich te houden aan de wetten en regels die op democratische wijze zijn vastgesteld. Dat geldt zeker voor de politieke ambtsdragers die (mede)verantwoordelijk zijn voor de totstandkoming van die wetten en regels. Zonder dat zal het vertrouwen in de democratische rechtsstaat worden ondermijnd en het draagvlak voor de naleving van de wetten en regels verdwijnen. Vertrekpunt voor de politieke ambtsdrager is dan ook de eed of gelofte die de politieke ambtsdrager bij de ambtsaanvaarding aflegt.' Einde citaat. Dat staat in de inleiding, die, zoals wordt vermeld, integraal onderdeel uitmaakt van de code.

De raad, de voorstemmende raadsleden en de burgemeester van de gemeente Overlinge hebben volgens dit criterium van zorgvuldigheid enz. in strijd met de gedragscode gehandeld en zijn dus niet integer.

Vraag 2 - Verwatert het integriteitsbegrip?

Je ziet hoe op die manier het integriteitsbegrip breed toegepast wordt, en volgens sommigen verwatert. Je vindt altijd een stok om de hond te slaan. Zo bezien, is politiek een bedrijf dat vol zit met schending van integriteit.

Integriteit en integriteitsschending is zo gemaakt tot een *multifunctioneel in te zetten argument* voor als je met iemand wilt afrekenen.

Het aannemen van een motie met een uitspraak als deze door de raad van Overlinge is een (rechts)handeling van de raad. De raad kan zo dus een civielrechtelijke onrechtmatige daad plegen en de gemeente aansprakelijk maken.

Vraag 3 - Wat is de positie van de burgemeester?

Individuele leden van de raad zijn voor wat zij tijdens een vergadering zeggen, ook stemmen, onschendbaar. Zij kunnen daarvoor op geen enkele manier in rechte worden aangesproken. Het is wel zo, dat hoort daarbij, dat de burgemeester als voorzitter van de raad de orde moet bewaken, ook de morele orde, zij het dat hij of zij nauwelijks kan dwingen.

De burgemeester handelde in de casus ook in strijd met de gedragscode en was naar de letter dus niet integer. Hij moet de integriteit van het bestuur bevorderen en deed precies het tegenovergestelde. Hij gaf het slechte voorbeeld.

Vraag 4 - De wethouder kan wel of niet naar de rechter?

Bij het opzeggen van het vertrouwen in een wethouder vigeert het wettelijk systeem dat betrokkene daarover niet naar de rechter kan. Het uitgangspunt is dat het wegvallen van vertrouwen een politieke aangelegenheid en dat je het wel of niet hebben van vertrouwen *niet kunt toetsen*. Ook de *(on)zorgvuldige* wijze van het uitspreken van vertrouwen kan niet getoetst worden in rechte.

Treurnis of afkeuring is iets anders dan geen vertrouwen overigens. Zij dat dat soms een motie van afkeuring wel in politiek opzicht als ‘ernstig’ wordt opgevat en reden kan zijn om op te stappen.

Ergo, de raad kan ongestraft het vertrouwen in een wethouder (bij voorbeeld in Tjebbe) opzeggen omdat hij geen afstand van een raadslid heeft genomen.

Kijk je niet grammaticaal, los van de precieze tekst van de gedragscode, naar de zaak (casus) dan kun je zeggen dat de raad, het raadslid, de burgemeester niet-integer kan handelen door een *onverantwoordelijke wijze* van bejegenen van een wethouder of een raadslid of van wie dan ook. Het gaat er dan om of je stelling neemt op basis van voldoende gronden, zorgvuldig procedeert, enz.

Vraag 5 - Is Integriteit een zelfstandig juridisch begrip?

Wel of niet integer, dat is weliswaar een begrip in de ‘*Code voor goed openbaar bestuur*’ maar geen zelfstandig juridisch begrip in wettelijke zin. Diefstal of verduistering wel en schennis van eer en goede naam wel, enz. Schade berokkenen ook. Dat valt onder het strafrecht. Er is *communis opinio* over het feit dat integriteit breder reikt dan alleen de wet. Ook *soft law* doet ertoe, zoals een gedragscode.

Vraag 6 - Zijn er dan geen correctiemiddelen in te zetten?

Er bestaat in feite geen middelen die een correctie betekenen op onjuiste besluiten van een gemeenteraad of burgemeester op het vlak van integriteitsschendingen. Het interbestuurlijk toezicht op integriteit is op dit punt zeer zwak (Karsten, 2019). Er ligt in 2021 wel een wetsvoorstel ‘*Bevorderen integriteit en functioneren decentraal bestuur*’. Dit voorstel bevat echter geen bescherming van een raadslid of wethouder tegen foutieve beoordelingen van de raad of de burgemeester al of niet naar aanleiding van een onderzoek naar een integriteitsschending.

Vraag 7 – Wat betekent deze analyse nu voor de oordeelsvorming over integriteit?

Het oordelen over wel of niet integer zijn, is geen kwestie van optellen en aftrekken. Het vergt zorgvuldigheid, verantwoordelijkheidsgevoel en goed oordeelsvermogen, waarbij de beoordelaar zich moet realiseren dat de gevolgen van het verdict ‘niet integer’ vergaande gevolgen hebben. Als een actor een integriteitsschending niet kan aantonen, dus bewijzen, moet die actor een dergelijk oordeel achterwege laten.

In de praktijk zien we dat sommige gemeenteraden of raadsleden dat lijken te beseffen. Ze krijgen een rapport over een vermeende integriteitsschending voorgelegd. Stel dat rapport maakt de schending niet evident. Dan zeggen raadsleden of fracties soms: ‘het verschijnen van het rapport en de vele publicaties over de kwestie hebben het imago van het bestuur van de stad aangetast, daaraan hebt u wezenlijk bijgedragen en daarom willen wij dat u opstapt.’ Dat is een handigheidje, waar tegen het moeilijk vechten is voor de Jorissen en Tjebbes van deze wereld. Het is nodig geen illusies te koesteren over afwegingen. Het is

voorgekomen dat vertegenwoordigers van een politieke partij en fractie bij elkaar waren en stelden: 'waarop laten we XX vallen?' Dan wordt dus een route bij een besluit gezocht.

Lessen voor onderzoekers van integriteit

Uit de casus en de analyse daarvan zijn ook lessen te trekken voor hoe een eventuele integriteitsschending onderzocht behoort te worden. Eerste waarneming of les: er is altijd ruis in een casus. Je krijgt als analyticus informatie mee die op het eerste gezicht niet echt van belang is, maar wel iets zegt over tijd, plaats en omstandigheden waarin actoren een positie innemen en zich op een bepaalde manier gedragen. Wie integriteit analyseert, moet dus opletten op wat er wel of niet toe doet, welke standpunten actoren innemen en welke argumenten ze gebruiken. De beschikbaarheid van een normenkader op het vlak van integriteit helpt.

Een tweede les is dat een onderzoeker altijd integriteit moet definiëren en moet aangeven hoe dit begrip geoperationaliseerd wordt in indicatoren voor een verschijnsel corruptie, fraude, belangenverstrengeling of iets anders. In de casus van de kleermaker wordt maar half duidelijk waarom Joris een motie van afkeuring aan de broek krijgt. Hij zou de voorbeeldrol als raadslid niet goed vervuld door een bepaald kostuum te dragen maar de waarneming door raadsleden blijkt volkomen foutief. Niemand beschikt ook over een foto. De casus geeft immers niet aan dat iemand over een foto beschikt.

Een derde les is dat de onderzoeker dient te letten op de procedure via welke een actor wel of niet veroordeeld is vanwege een integriteitsschending. De burgemeester heeft wel een reprimande gegeven aan Joris, maar de burgemeester heeft niet geluisterd naar het verhaal van de zijde van de kleermaker-politicus. Joris blijkt niet gehoord door de gemeenteraad. Dat is onzorgvuldig van de zijde van de 'beulen'.

Een vierde les: ga nooit moet over tot de vaststelling van een integriteitsschending als het bewijs daarvoor afwezig is. Dat is een eis uit een oogpunt van het zorgvuldig uitvoeren van onderzoek en vanuit het feit dat als iemand ten onrechte van iets beschuldigd wordt een loopbaan wezenlijk kan veranderen.

Een vijfde inzicht is dat een analyse van een vermeende integriteitsschending moet wegblijven bij beeldvorming. Voor je het weet, gaan geruchten bepalen wat een feit is.

Samenvattende conclusie en breder perspectief

De casus illustreert dat de 'kleermaker in de politiek' Joris Soeren niet goed de maat is genomen want hij is vals beschuldigd van een integriteitsschending.

- De casus laat zien dat Joris, de kleermaker wel integer was omdat hij als *Kostümdesigner* geen nazitenues maakte, er ook niet in handelde en er niet in rondliep. Ook de suggestie dat het om een nazikostuum ging, is foutief. Van een schending van de Gemeentewet of een *Code voor politieke ambtsdragers* is geen sprake. Dat Joris een keer in een oude rijbroek liep, was voor liefhebbers van de paardensport nietszeggend.
- De casus laat zien dat de burgemeester met zijn kwalificatie van 'niet-integer zijn' van Joris fout zat. En wat doen we dan? Wie fluit de burgemeester met zijn zorgplicht voor

integriteit dan terug? De griffier? Eigenlijk niemand. Dit is een verwaarloosd thema in de gehele integriteitsliteratuur. De wetgever heeft correctie op een dwalende burgemeester niet voorzien.

- De casus toont dat de gemeenteraad fout zat met de motie van afkeuring tegen Joris omdat Joris geen integriteitsschending had gepleegd. Dat wordt bevestigd door de externe integriteitsdeskundige. De raad was alleen afgegaan op beeldvorming en geruchten. De raad heeft Joris niet gehoord. De casus toont ook dat de raadsmeerderheid niet-integer was vanwege haar oordeel. De raad was vooringenomen. Wie corrigeert de gemeenteraad? De rechtsstaat heeft geen actor voorzien voor deze situatie. Niemand schiet te hulp.
- De raad heeft in de kwestie-Joris aanleiding gezien om een motie van wantrouwen in te dienen en te aanvaarden gericht tegen wethouder Tjebbe. Omdat Joris door de integriteitsdeskundige integer is 'verklaard', is de aanleiding achteraf gezien onterecht. Immers, Tjebbe hoefde inderdaad geen afstand te nemen van Joris. Opnieuw: wie fluit de gemeenteraad terug? De burgemeester deed dat niet, de commissaris van de koning niet, de minister van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties niet. In feite doet niemand dat. Het gevolg ervan is dat iemand slachtoffer kan worden van een mistaxatie in een integriteitskwestie. Je draagt het je gehele leven met je mee.
- Er is geen orgaan in het binnenlands bestuur dat de gemeenteraad in een integriteitskwestie op de vingers kan tikken. Dat is een wettelijke hiaat. Er bestaat geen inspectieorgaan. Gelukkig voor Joris heeft een integriteitsdeskundige een analyse verricht en die in een dagblad gepubliceerd weten te krijgen. Het is maar een halve rehabilitatie, maar in dit geval is het een geluk voor Joris dat er een kritische pers is.

Is er een aanwijzing uit de casus te halen hoe het raadslid Joris Soeren zich had kunnen wapenen vóór er rumoer in de gemeenteraad uitbrak? Onmiddellijk een gesprek met de burgemeester aanvragen. Blijft dan aarzeling bestaan en kan de burgemeester de stoep nieter schoonvegen, zoek dat direct een ter zake kundige advocaat en vraag een externe integriteitsdeskundige om een analyse te verrichten en laat de advocaat het gemeentebestuur hierover informeren.

Literatuur

Addink, G.H., *De toetsing van integriteitsschendingen getoetst - Een onderzoek naar het bestuurlijk-juridisch toetsingskader bij onderzoeken naar integriteitsschendingen in de publieke sector*, Utrecht, 2013, pp. 1–25.

Addink, G.H., *De toetsing van integriteitsschendingen getoetst – Een onderzoek naar het bestuurlijk-juridisch toetsingskader bij onderzoeken naar integriteitsschendingen in de publieke sfeer*, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R. Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp. 115-150.

Addink, G.H., *Goed bestuur*, Kluwer, Deventer, 2010.

Addink, G.H., *Integriteit, rechtmatigheid en goed bestuur*, in: Heuvel, J.H.J. van den, L.W.J.C. Huberts en E.R. Muller (red.), *Integriteit*, Kluwer, Deventer, 2012, pp. 103-127.

Boogers, M., Machtsmisbruik en politieke afrekening: de voetangels en valkuilen van integriteitsonderzoek in een politieke context, in: *Bestuurskunde*, 2012, nr. 1, pp. 87-90.

Bovend'Eert, P., H. Broeksteeg, D. de Cloe en W. Doeleman, *Toezicht op integriteit van wethouders*, Wolf Legal Publ., Nijmegen, 2020.

Derksen, W. en E. ten Heuvelhof, *Wegkijken als cultuur*, provincie Limburg, oktober 2021.

Elzinga, D.J. en A.F.A. Korsten, *Welk risicoprofiel heeft wethouder Jo Palmen op het vlak van bestuurlijke integriteit? Een tweede belichting en verdiepingsanalyse*, Brunssum, 18 febr. 2018. Haag, 2020.

Heuvel, H. van den, en L. Huberts, Leers verdient geen straf, in: *NRC Handelsblad*, 11 januari 2010.
Hins, A.W., De rol van media in integriteitskwesities – Het internationale perspectief, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R. Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp. 209-221.

Heuvel, J.H.J. van den, L.W.J.C. Huberts en E.R. Muller (red.), *Integriteit: integriteit en integriteitsbeleid in Nederland*, Kluwer, Deventer, 2012,

Huberts, L.W.J.C., *Integriteit en integritisme in Bestuur en Samenleving*, VU Amsterdam, Amsterdam, 2005 (oratie).

Huberts, L.W.J.C., Visies op integriteit, in: Heuvel, J.H.J. van den, L. Huberts en E.R. Muller (red.), *Integriteit: integriteit en integriteitsbeleid in Nederland*, Kluwer, Deventer, 2012, pp. 19-39.

Karsten, N., Interbestuurlijk toezicht op integriteit, in: *Tijdschrift voor Toezicht*, 2019, nr. 3, doi: 10.5553/TvT/187987052019010003004.

Kerkhoff, T. & P. Overeem, *In Opspraak - Leren van integriteitskwesities*, CAOP Den Haag, 2016 (www.caop.nl).

Kolthoff, E., Integriteit in de praktijk van het lokaal bestuur, in: Heuvel, J.H.J. van den, L. Huberts & E. Muller (red.), *Integriteit: integriteit en integriteitsbeleid in Nederland*, Kluwer, Deventer, 2012, pp. 349-369.

Ministerie van BZK, *Handleiding basisscan integriteit*, Den Haag, 2019.

Minister van BZK, *Wetsvoorstel Bevorderen integriteit en functioneren decentraal bestuur*, Den Haag, 2020, TK 35546.

Montfort, J.J.G.M. van, L.W. Huberts en M. Dees, Vreemde ogen dwingen? – De betekenis van juridische controlevoorzieningen voor de integriteit van bestuur, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R.

Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp. 151-189.

Neerhof, A.R. en S.A.J. Munneke, Lokale democratie geconfronteerd met belangenverstrengeling – De betekenis van het verbod van vooringenomenheid voor volksvertegenwoordigers, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R. Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp.69-93.

Ridder, J. de, Bestuurlijke integriteit: tussen formele regels en sociale normen, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R. Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp. 45-69.

Sikkema, E., *Ambtelijke corruptie in het strafrecht – Een studie over omkoping en andere ambtsdelicten*, Boom, Den Haag, 2008.

Slingerland, W., *Network corruption: when social capital becomes corrupted*, VU, Amsterdam, 2018.

Sorgdrager, W. en P.H.A. Frissen, *De schijn en de feiten*, Roermond, 2012.

Versteden, C.J.N. en R. Persoon, *Worstelen met integriteit – Met spelregels zonder scheidsrechter. Rapport inzake bestuurlijke integriteit in provinciale staten van Limburg*, Maastricht, 22 nov. 2013.

Versteden, C.J.N., *Belangenverstremming bij besluitvorming in de raad, Roermond*, 10 jan. 2012 (ook in De Gemeentestem).

Versteden, C.J.N., De nieuwe bepalingen in Gemeentewet en Provinciewet inzake de zorg voor bestuurlijke integriteit: een zorgplicht tevens zorgelijke plicht?, in: *De Gemeentestem*, 2014, nr. 40, pp. 172-177.

Versteden, C.J.N., *Notitie ten behoeve van de leden van de gemeenteraad van Nunspeet inzake de deelname van raadsleden aan stemmingen*, 15 juni 2017.

Versteden, C.J.N., *Onderzoek inzake het ontslag van de heer G.K. Visser als wethouder van Den Helder*, Den Helder, 24 september 2015.

Versteden, C.J.N., *Onderzoeksrapport gemeente Voerendaal inzake mogelijke ambtelijke belangenverstremming bij het project-Dammerich*, Voerendaal, 2009.

VNG, *Gedragscodescode integriteit volksvertegenwoordigers in provincies, gemeenten en waterschappen*, Den Haag, 2021.

VNG, *Modelgedragscodescode integriteit commissaris van de koning en gedeputeerden/ burgemeester en wethouders/ voorzitter en overige leden van het dagelijks bestuur*, Den Haag, 2021.

Wal, Z. van der, *Integriteit 2025 – Integriteitskwesaties aan de horizon en hun implicaties*, CAOP, Den

Wal, Z. van der, Waarden en integriteit, in: Heuvel, J.H.J. van den, L.W.J.C. Huberts en E.R. Muller (red.), *Integriteit*, Kluwer, Deventer, 2012, pp. 87-102.

Woude, W. van der, Integer volksvertegenwoordigerschap als staatsrechtelijke norm, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R. Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp. 93-115.

Zouridis, S. en B. van der Vorm, Laveren door een mijnenveld – Over de verantwoordelijkheid voor bestuurlijk integriteitsonderzoek, in: Loeffen, S.C., S. Munneke, A.R. Neerhof en A. Schilder (red.), *Integriteit in politiek en bestuur – De (on) mogelijkheden van het recht*, Wolf Legal Publ., Oisterwijk, 2014, pp. 189-209.

Zouridis, S. en B. van der Vorm, *Omwille van geloofwaardigheid - Een verkennend onderzoek naar knelpunten en oplossingen bij integriteitsonderzoek in Nederland*, Tilburg University, 2013.

De auteur

Prof.dr. Arno F.A. Korsten was werkzaam aan drie universiteiten, waarvan bij twee als hoogleraar bestuurskunde. Hij is auteur en trad op als docent, presentator, adviseur, informateur bij coalitiebesprekingen, visitator. Voerde enkele *second opinions* uit naar onderzoek van vermeende integriteitsschendingen. Was enkele jaren lid van een raad van advies van een bureau voor onderzoek naar integriteit.

Lid van Verdienste van de Vereniging voor Bestuurskunde (2004). Officier in de Orde van Oranje-Nassau (2005).

Laatste boek: *Tien Jaar in het Torentje – premier Mark Rutte* (Boom uitgevers, 2021).

Dankwoord

Dank voor commentaar op een eerdere versie van deze tekst aan:

Gerd Leers: voormalig parlementariër, minister en burgemeester van Maastricht en Brunssum;

Cees Versteden: analist op het vlak van integriteit; voormalig gemeentesecretaris en algemeen directeur van de provincie Noord-Holland; voormalig hoofdredacteur van De Gemeentestem.